

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**SYMPOSIUM
HISTORIOGRAPHICUM
CZERCASIENSIVM**

— ❧ Том I ❧ —

присвячений 150-річчю від дня народження
Михайла Грушевського

Черкаси
2016

УДК 930 (477)
ББК 63.3 (4Укр)

Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум /
За ред. В.Масненка. – Т. 1 (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського).
– Черкаси, 2016. – 312+VI с., іл.

ISBN 978-966-353-435-0

Редакційна колегія:

Гоцуляк В. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Добржанський О.В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Ю.Федьковича)
Зашкільняк Л.О., д-р. іст. н., проф. (ЛНУ ім. І.Франка)
Земзюліна Н. І., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Івангородський К. В., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Карев Д. В., д-р. іст. н., проф. (ГДУ ім. Янки Купали, м. Гродно, Білорусь)
Колесник І.І., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Корновенко С. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Масненко В. В., д-р. іст. н. проф., відповідальний редактор (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Михайлюк Ю. М., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Морозов А. Г., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Присяжнюк Ю.П., д-р. іст. н., проф., відповідальний секретар (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Сердженга Павел, д-р. габіліт., проф. (Жешувський університет, м. Жешув, Польща)
Синявська Л. І., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Стемпнік Анджей, д-р. габіліт., проф. (УМКС, м. Люблін, Польща)
Тельвак В. В., д-р. іст. н., проф. (Дрогобицький ДПУ ім. І.Франка)
Удод О. А., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Шамара С. О., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)

Рецензенти:

Боечко В.Ф., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Піскун В.М., д-р. іст. н., проф. (Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України)

*Рекомендовано до друку Вченої радою Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, протокол № 4, від 23 грудня 2016 р.*

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці
Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф67/27-2016
Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів:
компаративний аналіз*

ISBN 978-966-353-435-0

© Автори, 2016
© ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2016

Зміст

Вступне слово	5
Михайло Грушевський: постать і образ	
Пиріг Р.Я. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ.....	8
Удод О.А. ОБРАЗ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	17
Тельбак В.В. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГУМОРИСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЙОГО ЧАСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА ПРАКТИКА.....	27
Вашенко В.В. ІСТОРИК У БОРОТБІ ЗА СИМВОЛІЧНУ ВЛАДУ В СОЦІОЛОГІЇ: М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТВОРЕЦЬ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ.....	37
Масненко В.В. «ІСТОРИК – СЛУГА НАРОДУ»: САМОРЕФЛЕКСІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	56
Stępnik A. MYCHAŁO HRUSZEWSKI – POLSKA RECERSCJA DORÓWKU HISTORIOGRAFICZNEGO.....	72
Михайло Грушевський як археограф, редактор і видавець	
Корновенко С.В., Владига О.М. АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПРОЕКТИ, ІНСТИТУЦІЇ, ВИДАННЯ.....	120
Ковалевська О.О. НАУКОВА СПІВПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА М.БІЛЯШІВСЬКОГО ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВІВ.....	138
Савчук І.І. ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ЧАСОПИСІ «УКРАЇНА».....	147
Проблемне поле наукових студій Михайла Грушевського	
Куций І.П. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОБРАЗИ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	156
Чабан А.Ю. ВІЗІЯ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....	168

Великий історик як політичний і громадський діяч

Яковлев Ю.О. МІЖ НАУКОЮ ТА ПОЛІТИКОЮ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1894–1899)..... 186

Крот В.О. ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ 211

Гирич І.Б. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ (М. ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІНШІ ДЕРЖАВНИКИ) 222

Родинне та схоларне коло М. Грушевського

Журавльов С.А. ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ФЕДОРОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО..... 240

Педич В.П. ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: КОЗАКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС..... 250

Історіографічна рефлексія

Гоцуляк В.В. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО “НАРОДНИЦТВО” І “ДЕРЖАВНИЦТВО” М. ГРУШЕВСЬКОГО 274

Бундак О.А. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА» 291

Рецензії та огляди

Тельвак Віталій, Педич Василь. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – 440 с. (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9. (Масненко В.В.)..... 298

У ПРИЗМІ ПОШУКІВ «СВОЄЇ» ЦИВІЛІЗАЦІЇ. Куций Іван. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов’янщиною та Європою. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с. (Демуз І.О.) 305

Наші автори 309

Михайло Грушевський:
постать і образ

Віталій ТЕЛЬВАК

Дрогобицький ДПУ ім. І.Франка
(Дрогобич)

ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГУМОРИСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЙОГО ЧАСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРАКТИКА

Проблема звернення та сприйняття сучасниками М. Грушевського його різнопланової спадщини з різною інтенсивністю обговорюється протягом останніх десятиліть як одна із найбільш важливих при спробах реконструкції життєпису Великого Українця в контексті його доби. Втім, відтворена на сьогодні рецепція є виключно академічною та елітарною, адже сфокусована лише на інтерпретативних практиках, творцями яких були першопланові постаті тогочасного наукового, громадського та політичного життя. Виправданість саме такого дослідницького акценту обумовлюється потребою показати вагомість українського голосу в історіографічних дискусіях і громадсько-політичному житті Центрально-Східної Європи кінця XIX – першої третини XX ст. Втім, елітарна перспектива рецепційної грушевськяни, набувши певної традиційності в українському наукознавстві, затулила інші – альтернативні версії сприйняття М. Грушевського його сучасниками.

Йдеться про те, що найбільш голосні тогочасні дискусії довкола історіографічних пропозицій та суспільно-політичних ініціатив М. Грушевського здебільшого відбувалися на сторінках «високочолних» видань, котрими цікавилася порівняно невелике коло освіченої публіки. Натомість, у свідомості широких кіл читацької аудиторії образ М. Грушевського формувався зі шпальт численної періодики для масового читача (газет, журналів, календарів, альманахів) – насамперед українських, але також російських і польських, де ім'я видатного вченого виникало щоразу при обговоренні широкого спектру культурно-освітніх, науково-видавничих і громадсько-політичних вимірів українського життя кінця XIX – першої третини XX ст. Особливістю таких видань була презентація читачеві актуальної проблеми нерідко в гумористичному дискурсі: через малюнок (карикатура, шарж), фейлетон, гумореску, анекдот тощо.

З огляду на сказане, викликає значний дослідницький інтерес виявлення особливостей презентації багатопланової праці М. Грушевського в гумористичному дискурсі його часу, що знайшло вияв у різноманітних тогочасних джерелах, передусім, на шпальтах популярних видань. Такий

дослідницький ракурс, на наше переконання, не лише уможливить розширити узвичаєні межі рецепційної грушевськіани, залучити до історіографічного аналізу перед тим маргіналізовані джерельні комплекси, але й сприятиме загальному збагаченню дисциплінарної палітри сучасних гуманітарних студій.

Де кілька слів слід сказати про методологію та понятійний апарат. Поняття «сміхова культура» ми розуміємо як культурно-психологічний феномен, елементами якого є: гротеск, іронія, гумор, пародія та сатира; і в якому особа отримує комічну оцінку своєї діяльності. Методологія дослідження опирається на засновку, що згадані складові сміхової культури були творені, з одного боку, під впливом культурної специфіки тих національних та ідейно-партійних середовищ, з яких виходили, їхнього «культурного запрограмування», з іншої – універсальних механізмів, пов'язаних з: 1) конструюванням образу Іншого в сатиричній культурі та 2) практик іншування як важливого елемента інтелектуального пристояння. Загалом же, в плані теорії та методології єдина історіографія визначеної нами проблематики як загальний фонд концепцій та інтерпретацій на сьогодні в українській історіографії ще не склалася. Тож наше дослідження, маємо надію, містить і важливу теоретичну складову як запрошення до обговорення нової моделі міждисциплінарної взаємодії.

У фокусі нашої уваги перебуває, звісно, українська сміхова рецепція діяльності М. Грушевського. Вона є найбільшою кількісно та дозволяє відтворити процеси іншування діяча представниками різних ідейних угруповань (скажімо, прихильниками галицького партикуляризму чи малоросійської ідеології) і партійних таборів (приміром, народовецького, москвофільського чи націонал-комуністичного). Водночас, більш складним, але не менш важливим завданням, є відтворення образу М. Грушевського представниками польських і російських ідейно-партійних середовищ, на сторінках видань яких автор «Історії України-Руси» нерідко символізував тогочасне українство.

Згадана методологічна специфіка теми зумовлює особливість її джерельного забезпечення, що полягає у залученні найрізноманітніших комплексів: епістолярію, щоденникової та мемуарної літератури, врешті, матеріалів тогочасної преси. При цьому його-документи, наприклад, містять незнані з інших джерел факти послугування різними прізвищами стосовно особи М. Грушевського, що нерідко робилося не стільки з конспіраційною метою (коли, скажімо, вживалося загальнозване псевдо Хлопець), скільки для висловлення свого, зазвичай критичного, ставлення до його особи чи кола однодумців ученого. При цьому сучасники карикатурно виопуклювали чи то факт інституційного лідерства М. Грушевського в українському науковому та громадському русі, чи то специфіку його зовнішності,

передусім, довгу сиву бороду. У першому випадку, найбільш популярними прізвиськами М. Грушевського були, приміром, «Сам», «генерал» чи «наш славнозвісний»; у другому – «Чорномор»¹. Найближче ж коло однодумців вченого нерідко називали «парафія святого Михайла» або просто «фамілія Грушевського».

Якщо цей вид джерел походить виключно з кіл української інтелігенції, то найбільш масовий джерельний комплекс – преса – представлена як українськими, так і російськими і польськими часописами. Остання джерельна група поділяється на пресу партійного та політичного характеру (напр., «Киевлянин», «Вісті ВУЦВК»), інформаційну періодику (напр., «Діло», «Громадська думка», «Рада», «Нова рада», «Kurjer Lwowski», «Речь»). Особливо кількісно значним було коло гумористично-сатиричних видань: українські «Зеркало», «Комар», «Жало» «Шершень», «Хрін», «Гедзь», «Реп'яхи», «Будяк», «Подебрадка», московфільський «Страхопуд», російський «Сатирикон», польські «Szczutek», «Pociągiel» і «Żart».

Наступним за поширеністю жанром є сатирична проза, котра знайшла вияв переважно у малих формах (сатиричні замітки, мініатюри, анекдоти, загадки, оголошення, репліки, гуморески, фейлетони та памфлети). Врешті, поодинокими прикладами представлений жанр сатиричної поезії (оди, епіграми, пісні, байки, віршовані коментарі, віршовані фейлетони та памфлети, сатиричні вірші, мініатюри). Складність виявлення цих текстів полягає у їхній розпорошеності шпальтами гумористичних рубрик численних щоденних газет. І в цьому випадку маркерами, за якими читач мав пізнати героя гумористичного тексту, також були інституційне лідерство в українському русі та його розкішна борода. Наприклад, в еміграційній «Волі», присвячений М. Грушевському фейлетон мав епіграф з «Руслана і Людмили» О. Пушкіна, який був натяком на героя допису: «Лети хоть до ночной звезды, А быть тебе без бороды»².

Для дослідника сатиричні дописи цікаві не тільки тим, як в них презентовано образ М. Грушевського. Вони важливі також з огляду на особливості бачення ідейними опонентами вченого його місця в українському русі. Так, на початку ХХ ст. на сторінках московфільського «Страхопуда», висміюючи спроби галицьких народовців добитися поділу Галичини на Східну (українську) та Західну (польську) частини, автори представили своєрідну ієрархію еліти цієї проектованої автономії, де М. Грушевському було введене порівняно скромне місце ректора українського університету³. Але вже через кілька років позиції львівського

¹ Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007. – С. 252.

² С. Баяда. Про славетного Барона фон-Грушевський Барбаб'янка та хороброго Ріттера фон-Шаловал Оксенштірне. Маленький фейлетон // Воля. – Відень, 1921. – Ч. 6-8. – С. 225.

³ В галичкій «Руси-Україне» // Страхопуд. – Львов, 1904. – Ч. 10 і 11. – С. 9.

професора настільки зміцнили в очах його опонентів, що «Галичанин», кепкуючи з автономістських амбіцій тогочасних українських провідників, назвав М. Грушевського «майбутнім президентом української республіки»⁴.

Найбільший вплив на уяву читача мав ілюстративний матеріал (карикатури, сатиричні малюнки, шаржі). В цій групі домінує таке візуально-історичне джерело як карикатура, що є особливо важливим інструментом іншування через створення візуальних образів, котрі мають вплив на свідомість певних суспільних груп і національних спільнот. Згадана впливовість зумовлена тим, що поскільки завданням періодики, з одного боку, є інформування сучасників про найбільш значущі події та явища суспільного життя, а з іншого – оцінювання цих подій та явищ, тобто формування масових уявлень про них, то карикатура постає особливим різновидом публіцистики.

Саме карикатури є найбільш яскравим проявом існуючих стереотипів, постав та емоційних тенденцій у ставленні до М. Грушевського з боку його сучасників. Маніпуляція такими стереотипами є однією з форм творення публічної opinio, що виконує виразні пропагандистські функції. При цьому відзначимо, що в українській періодиці спостерігаємо побутування не лише негативних, але й позитивних стереотипів. Натомість, у польській і російській пресі такі стереотипи були виключно негативними, спрямованими фактично на профанацію діяльності М. Грушевського.

Звертаючись до темпорального виміру сатиричної грушевськіани, можемо виокремити три періоди, яким властиві певні риси та оціночні тенденції. Перший період – це останні роки XIX – початок XX ст., коли відбувалося становлення М. Грушевського як національного лідера. В українській літературі в той час домінували шаржі на львівського професора, де виопуклювалася значущість його національного служіння. Тут гарним прикладом є відомий шарж Я. Струхманчука з нагоди двадцятип'ятиліття його літературно-наукової діяльності, де М. Грушевський зображений в образі Бога-творця модерного українства (**мал. 1**).

На сторінках польських і російських гумористичних видань того часу М. Грушевський постає в образі гайдамаки та мазепинця, чия наукова та громадська праця підважують легітимність історичних проєктів Польщі «від моря до моря» та «единой и неделимой» Росії. Цікаво, що у випадку Росії, демократична преса вочевидь перебувала на боці українського вченого, зображуючи його опонентів із правомонархічного табору у вигляді цепних псів (**мал. 2**).

Справжній вибух гумористичної грушевськіани припав на другий період – роки визвольних змагань, коли М. Грушевський опинився на чолі

⁴ Печать об одноцельном рутенском клубе // Галичанин. – 1907. – Ч. 130. – С. 1.

українського політичного руху. З боку співвітчизників ми бачимо виразну динаміку у ставленні до свого лідера – від захоплення у перші місяці роботи Центральної Ради (**мал. 3-9**) до здивування від нерішучості дій тогочасної еліти і, врешті, роздратування непослідовністю М. Грушевського (**мал. 10**) та його несподіваним полівінням. Останнє навіть дало привід М. Яриновичу назвати голову Центральної Ради «майже Леніним»⁵. Тож вповні очікуваним підсумком такої політики став гетьманський переворот, що також знайшло відбиття у гумористичних виданнях того часу (**мал. 11**).

На сторінках російської гумористичної періодики у революційні роки М. Грушевський постає у винятково негативному освітленні як руйнівник державної цілісності, котрий скористався тимчасовою слабкістю імперії, що вимушена вести нерівну боротьбу з ворогами слов'янства. Українського вченого нерідко зображували як козака, котрий танцює гопака біля хворої Росії – так, як це знайшло відбиття на сторінках «Сатирикону» (**мал. 12**).

Крайнього виразу таке іншування М. Грушевського як найбільшого персонального ворога імперської Росії набуло в періодиці російського правомонархічного табору, де навіть бачимо певну демонізацію його образу. Так, на сторінках другого випуску чорносотенного журналу «Малая Русь», наповненого оповіданнями про звірства більшовиків Муравйова, знайшлося місце і для неприхованих зловтішань з приводу особистих нещасть М. Грушевського, передусім, знищення шестиповерхового родинного будинку, що до речі стало причиною смерті мами історика. Так, одна з анонімних авторок видання піднесено оповідала про те, як попри загрозу власному життю, декілька разів на день приходила милуватися грандіозною пожежею, що не вщухала кілька діб. «Спалене прокляте гніздо чаклуна», – пафосно резюмувала вона⁶. Навіть обкладинка цього випуску журналу була ілюстрована зображенням палаючого будинку Грушевських, стилізованого під смолоскип у затисненій руці (**мал. 13**).

До речі, в роки революції образ М. Грушевського зникає зі шпальт польської гумористичної періодики, адже він перестає бути активним персонажем галицької політики. Йому на зміну прийшло молоде покоління українських діячів, яким і дісталася увага польської публіцистики різних партійних кольорів.

Помітної метаморфози образ М. Грушевського зазнав у гумористичній публіцистиці після його виїзду на еміграцію, що поклав початок третьому періоду сатиричної грушевськіани. Втрата українським проводом хоча й короткочасної, але так довго омріяної незалежності, цілком справедливо була покладена на карб колишньому голові Центральної Ради (**мал. 14**). А

⁵ Яринович А. Як прийде мокра курка // Нова рада. – 1918. – № 63 (20 (7) квітня). – С. 2.

⁶ Е *** То, что я помню (Из женских переживаний в дни царствования большевиков) // Малая Русь. – 1918. – Выпуск второй: Война украинцев с большевиками (1 ноября 1917 г. – 17 февраля 1918 г.). – С. 86.

його загравання з колишнім ворогом – більшовиками, надали тогочасній гумористичній грушевськіані особливої гостроти. При цьому найбільш популярними були сюжети, пов'язані з пошуком М. Грушевським фінансування його партійних і наукових проєктів (мал. 15), а також внутрішньопартійними конфліктами, котрі врешті призвели до розколу Закордонної делегації УПСР на віденську і празьку групи (мал. 16). Градус критичності помітно зріс після поширення чуток про плани повернення М. Грушевського в Україну. Його не втомлювалися змальовувати корисливим і безпринципним інтриганом, котрий зрадив ідеали свої та свого покоління (мал. 17). Незважаючи на успіхи наукової праці М. Грушевського в радянському Києві, його критики подекуди навіть вдавалися до практики анімалізації образу вченого, порівнюючи його з рибою, котра смажиться на радянській сковороді⁷.

На початок 20-х років припадає й становлення радянської сатиричної культури, у фокусі якої перебували постаті ідейних опонентів комуністичного режиму, втім і М. Грушевського. Незважаючи на згадуване відверте радянофільство останнього та його порозуміння з тогочасними керівниками республіки щодо умов повернення на Батьківщину, гостре перо «Перцю» та інших видань повсякчас нагадувало про нібито «зраду» вченим дійсних інтересів свого народу. Навіть після повернення М. Грушевського та його лояльне ставлення до нових господарів ситуації, гумористична преса не втомлювалася нагадувати йому минулі «прорахунки». Зокрема, після майже річного перебування в Україні, у грудні 1924 р. харківська газета «Вісті ВУЦВК» вмістила карикатуру, де М. Грушевський був зображений поряд з Махном, Петлюрою, Врангелем і Скоропадським. Всіх згаданих осіб, без різниці їх ставлення до українського руху, автор допису об'єднав під спільним зневажливим ім'ям «претенденти» (мал. 18), маючи на увазі їх амбіції мати вплив на український загал⁸.

Вивчаючи гумористичну грушевськіану, важливим є й питання зворотної рецепції. Тут слід згадати, що більшість українських інтелектуалів негативно сприймали іншування своєї особи зовнішніми спостерігачами. Для прикладу можемо навести слова образи В. Липинського з його листа до Миколи Грабини: «Ви мене ніколи у вічі не бачили і уявляєте собі мене, мабуть, так, як той карикатурист з «Зиза», що намалював мене в образі професора (яким я ніколи не був) і дав мені в руку парасолю (якої я ніколи в життю як сільський господар і військовий не носив)»⁹. Щодо самої карикатури на свою особу, В. Липинського особливо обурювало, що її автор не мав жодного

⁷ Н.Г. [Григор'єв Н.]. На сковороді // Нова Україна. – Прага, 1926. – Жовтень. – С. 70–71.

⁸ Равич-Черкаський М. П'ять років Радянської України // Вісті ВУЦВК. – 1924. – № 283. – С. 2.

⁹ Листування В.Липинського / ред. Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська. – К.: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – С. 326.

уявлення про те, як виглядає об'єкт малювання: «Найпримітивніша культура вимагає, щоб карикатурист придбав собі принаймні фотографію того, кого він хоче карикатурити. Нарисувати ж якусь машкару з власної фантазії і підписати під цим «Липинський» – це такий брак поважання до другої людини, який пояснюється тільки невилічимим нашим варварством»¹⁰.

На відміну від свого ідейного опонента, М. Грушевський більш спокійно та творчо ставився до власного образу у гумористичній періодиці. В своїх рецензіях учений підносив важливість заснування україномовних гумористичних видань¹¹. Він навіть намагався сприймати радянські карикатури як джерело завуальованої інформації про задуми партійної верхівки стосовно його подальшої долі. Тут цікавим свідченням є його лист до Кирила Студинського: «Переслали міні карикатуру з харківських «Вістей» з 16 чи 17.І.; «Гей, вертає Грушевський на Україну», де представлений старий дід, що тягне візок з книгами через радянську рогачку; децо злітає і зістається за кордоном, але «Історія Літератури», «Історія України», «Всесвітня Історія» і «Початки Громадянства» – проходять. Побачимо!»¹².

Отже, сатиричний дискурс вочевидь недооцінений у сучасному історіографічному середовищі. Причину, швидше за все, слід шукати в тому, що його жанрова «несерйозність» вплинула на відповідне ставлення до сміхової культури як джерела для реконструкції інтелектуального життя епохи. Натомість, як ми це спробували показати, саме гумористичні тексти та візуальні образи дають можливість помітно збагатити та нюансувати добре знані дослідникам академічний та громадський дискурси. Звісно, показана вище насиченість образу М. Грушевського в гумористичних виданнях його часу була зумовлена передусім значною заангажованістю вченого в громадсько-політичні події. Разом із тим, у вічі впадає, що саме професійні маркери особи М. Грушевського (передусім, «Історія України-Руси»), а також його загальнопідзнавана розкішна сива (як її називали, «професорська») борода повинні були підказувати читачеві, що йдеться саме про українського вченого. Відзначимо, що казус М. Грушевського можемо сміливо екстраполувати на весь загал української інтелігенції, адже випадок з походом автора «Історії України-Руси» в політику не був унікальним – багато знакових істориків того часу стали практичними політиками. Назвемо для прикладу хоча б імена Степана Томашівського, Дмитра Дорошенка та В'ячеслава Липинського. Подібною, зрештою, була ситуація у багатьох

¹⁰ Листи до Романа Метика // В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга. – К., 2010. – С. 301.

¹¹ Грушевський М. [Рецензія] Шершень, український тижневик сатирично-гумористичний // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 33. – С. 596-597.

¹² Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). – Львів; Нью-Йорк, 1998: Видавництво М.П.Коць. – С. 141.

країнах тогочасної Центрально-Східної Європи, де політична еліта новонароджених держав кооптувалася саме з академічного середовища. Згадаємо хоча б імена чеха Томаша Масарика, росіянина Павла Мілюкова, поляка Міхала Бобжинського та багатьох інших. З огляду на це, сатиричний дискурс інтелектуальних біографій приваблює не тільки новизною джерелознавчого та вагомністю інтерпретативного потенціалу, але й плідністю методологічного конструювання.

Насамкінець додамо, що образ М. Грушевського присутній і в сучасному медійному середовищі, втім і у вигляді шаржів. Певний поштовх цьому дали події Революції Гідності, котрі розгорталися на вулиці імені Грушевського. Прикметно, що тут учений зображений як прихильник повсталих за свої права українців.

Bibliography:

1. В галицкой «Руси-Украине» // Страхопуд. – Львов, 1904. – Ч. 10 и 11. – С. 9.
2. Грушевський М. [Рецензія] Шершень, український тижневик сатирично-гумористичний / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 33. – С. 596-597.
3. Е *** То, что я помню (Из женских переживаний в дни царствования большевиков) // Малая Русь. – 1918. – Выпуск второй: Война украинцев с большевиками (1 ноября 1917 г. – 17 февраля 1918 г.). – С. 81-89.
4. Листи до Романа Метика // В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга. – К., 2010. – С. 289-303.
5. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). – Львів; Нью-Йорк, 1998: Видавництво М.П.Коць. – 268 с.
6. Листування В.Липинського / ред. Я.Пеленський, Р.Залуцький, Х.Пеленська. – К.: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.
7. Н.Г. [Григор'єв Н.]. На сковороді // Нова Україна. – Прага, 1926. – Жовтень. – С. 70–71.
8. Печать об одноцельном рутенском клубе // Галичанин. – 1907. – Ч. 130. – С. 1.
9. Равич-Черкаський М. П'ять років Радянської України / М. Равич-Черкаський // Вісті ВУЦВК. – 1924. – № 283. – С. 2.
10. С. Баляда. Про славетного Барона фон-Грушевський Барбабьянка та хороброго Ріттера фон-Шаповал Оксенштірне. Маленький фейлетон // Воля. – Відень, 1921. – Ч. 6-8. – С. 225.
11. Солдатенко В. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби / Володимир Солдатенко. – К., 2007. – 621 с.
12. Яринович А. Як прийде мокра курка / А. Яринович // Нова рада. – 1918. – № 63 (20 (7) квітня). – С. 2.

Список ілюстрацій:

1. Малюнок-шарж. Михайло Грушевський. Худ.: Я. Струхманчук. 1910. Джерело: Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Виставка «У «Будяках», «Реп'яхах», «Гедзях»...» (шаржі та карикатури на Михайла Грушевського), 2015.
2. Проф. Грушевський и «Киевлянинские» охранители. Худ.: Н.В. Тарасевич, 1907. Джерело: Киевская іскра (Київ). – 1907. – 9 августа. - № 18. – С. 137.
3. Малюнок-шарж. Про «старі» часи на Україні. Ілюстрована історія України не Грушевського і не Аркаса. «Сиділи тихенько, латали пильненько великую мапу Вітчизни». Худ.: О. Судомора, 1917. Джерело: Гедз. – 1917. - № 3.
4. Малюнок-шарж. Грушевський: Землі ці є власність всього трудового народу. Худ.: Г. Злотий, 1917. Джерело: Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Виставка «У «Будяках», «Реп'яхах», «Гедзях»...» (шаржі та карикатури на Михайла Грушевського), 2015.
5. Малюнок-шарж. Про «старі» часи на Україні. Ілюстрована історія України не Грушевського і не Аркаса. Худ.: П. Коцький, 1917. Джерело: : Гедз. – 1917. - № 4.
6. Малюнок-шарж. На з'їзді народів. Худ.: Ів. Косинин, 1917. Джерело: <http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1216-oleksii-yas-tradytsii-velykykh-istorychnykh-naratyviv-u-svitli-kulturnykh-epokh-kintsia-xviiiikhkh-st-chastyna-2>.
7. Малюнок-шарж. В Центральній Українській Раді (Після першого універсалу). Худ.: І. Буруля, 1917. Джерело: Гедз. – 1917. - № 1.
8. Малюнок-шарж. В Центральній Українській Раді. Худ.: І. Буруля, 1917. Джерело: Гедз. – 1917. - № 1.
9. Малюнок-шарж. Парадна зустріч у Києві Вінниченка. Худ.: І. Буруля, 1917. Джерело: Гедз. – 1917. - № 1.
10. Малюнок-карикатура. Український рух. Українські інституції. Національні меншости. Худ.: І. Буруля, 1917. Джерело: Гедз. – 1917. - № 2.
11. Малюнок-карикатура. Про «старі» часи на Україні. Ілюстрована історія України не Грушевського і не Аркаса. Худ.: А. В. de-С, 1918. Джерело: Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Виставка «У «Будяках», «Реп'яхах», «Гедзях»...» (шаржі та карикатури на Михайла Грушевського), 2015.
12. Малюнок-карикатура. Грицько для котрого и тепер вечорниця. Копія невідомого художника з журналу «Сатирикон», 1917. Джерело: Інститут Рукопису НБУ ім. В. Вернадського. – Ф. 357. - № 37. – Арк. 1.

13. Стилізований під стиснутий у руці смолоскип малюнок палаючого будинку М. Грушевського. Худ. невідомий, 1918. Джерело: Малая Русь, випуск второй, титульна сторінка.

14. Малюнок-шарж на М. Грушевського. Худ.: невідомий, 1921. Джерело: Воля (Відень), 1921. – Ч. 1-2.

15. Малюнок-карикатура. Худ.: невідомий, 1921. Джерело: Воля (Відень), 1921. – Ч. 6-8.

16. Малюнок-карикатура. Худ.: невідомий, 1921. Джерело: Воля (Відень), 1921. – Ч. 6-8.

17. Малюнок-шарж на М. Грушевського. Худ.: невідомий, 1925. Джерело: Подбратка. – 1925. – Ч. 6. – С. 2.

18. Малюнок-карикатура. Претенденти. М. Грушевський. Худ.: невідомий, 1924. Джерело: Вісті ВУЦВК (Харків), 1924. - № 283. – С. 3.

Vitaliy Telvak

The Figure of Mykhaylo Hrushevsky in Humorous culture of his time: Methodological Issues and Historiographical Practice

Abstract

The humorous reception of Hrushevsky's personality within the culture of his time has been analyzed in the article. The diversity of its expressions, such as cartoons, caricatures, epigrams, jokes was specified. The article concludes about the validity of the heuristic potential of the humorous side of Hrushevskiana.

Key words: M. Hrushevsky, humorous reception cartoon, caricature, epigram.

Наші автори

Бундак Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Владига Ольга Миколаївна, кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва (м. Львів)

Ващенко Володимир Володимирович, доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, завідувач відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст., зав. сектора грушевськознавства Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Гоцуляк Віктор Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Демуз Інна Олександрівна, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Журавльов Святослав Андрійович, кандидат історичних наук, вчитель історії Харківської ЗОШ № 126

Ковалевська Ольга Олегівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Корновенко Сергій Валерійович, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Куций Іван Петрович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Крот Володимир Олександрович, кандидат історичних наук, доцент Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського

Масненко Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Педич Василь Пилипович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Пиріг Руслан Якович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Савчук Інна Іванівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Історико-меморіального музею М. Грушевського у м. Києві

Стемнік Анджей, доктор габлітований, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

Тельвак Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

Удод Олександр Андрійович, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Чабан Анатолій Юзєфович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Яковлев Юрій Олегович, аспірант кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Наукове видання

Symposium historiographicum Czercasiensium

— Том I —

Присвячений 150-річчю
від дня народження
Михайла Грушевського.

Збірник наукових праць

Науковий редактор
Віталій Масненко

Здано до набору 15.12.2016. Підп. до друку 22.12.2016.
Формат 60x84/16. Папір книжковий. Гарнітура Times.
Ум. др.арк 20,65. Наклад 300 прим.

Виготовлено ФОП Гордієнко Є.І.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання